

Kateřina Charvátová

KAROLINUM

Dějiny
cisterckého řádu
v Čechách
1142–1420

III

Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech

DĚJINY CISTERCKÉHO ŘÁDU V ČECHÁCH 1142-1420

III. KLÁŠTERY NA HRANICÍCH A ZA HRANICEMI ČECH

Kateřina Charvátová

První vydání recenzovali:

prof. PhDr. Petr Čornej, CSc.

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2018

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura Lucie Zikmundová

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba a grafická úprava map studio Lacerta

Druhé, doplněné a přepracované vydání

© Univerzita Karlova, 2018

Text © Kateřina Charvátová, 2009, 2018

Photography © Cisterciácké opatství Vyšší Brod / Jiří Franc no. 54, 73, 95; Dušan Foltýn no. 1, 4, 8, 13, 14, 16, 17, 20, 60, 65, 76, 86, 106, 125, 126, 128; Petr Hudec no. 56, 58, 71; Kateřina Charvátová no. 2, 5, 6, 10-12, 25, 27, 33, 34, 36, 38-40, 43, 44, 46, 51, 61, 64, 67, 69, 70, 72, 74, 75, 77-82, 84, 85, 91, 92, 94, 98, 99, 101-105, 108-110, 112, 114-116, 121; Miroslav Kovář no. 31, 37; Moravský zemský archiv v Brně no. 30, 42; Národní archiv no. 3, 7, 88, 89, 95, 96, 97, 120; Oto Palán cover, no. 32, 35, 47; Státní oblastní archiv Litoměřice no. 26, 87; Hana Toušková no. 48, 52, 53, 68; Jan Zdychinec no. 18, 21, 57; 2018

Tato kniha vyšla jako výstup z projektu Grantové agentury České republiky č. 404/00/1576.

ISBN 978-80-246-3807-2

ISBN 978-80-246-3849-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva / 7

Marienthal / 11

Žďár / 82

Působení zahraničních cisterckých klášterů na území Českého království
a vztahy českých opatství k řádovým domům v okolních zemích / 146

Waldsassen (Valdsasy) / 206

Altzelle / 243

Grünhain / 264

Zwettl (Světlá) / 283

Résumé / 300

Seznam zkratk / 310

Seznam pramenů a literatury / 311

Seznam vyobrazení / 328

Rejstříky / 334

Ondřejovi

Předmluva ke 2. vydání

Čtenář dostává do ruky druhé, přepracované vydání třetího svazku *Dějín cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* nazvaného *Kláštery na hranici a za hranicemi Čech*. Zatímco první dva svazky byly věnovány základním informacím o cisterckém řádu a dále pak monografickým kapitolám o jednotlivých řádových domech na území Čech, zaměřuje se třetí díl na působení klášterů, které sice dnes v Čechách neleží, v minulosti však byly součástí Českého království, a dále pak na ta zahraniční opatství, jež měla ve středověku v Čechách své dlouhodobé zájmy.

Po úvaze bylo pro třetí svazek vybráno šest opatství. Vedle svým původem českých Marienthalu a Žďáru ještě čtyři zahraniční kláštery, jež měly ve středověkých Čechách pozemkový majetek. Jedná se o německé ústavy Waldsassen (Valdsasy), Altzelle a Grünhain, spolu s rakouským řádovým domem Zwettl (Světlá).

V této knize se čtenář na prvním místě seznámí se středověkými osudy ženského kláštera Marienthal, který ve 30. letech 13. století založila česká královna Kunhuta Štaufská, manželka Václava I. Marienthal vznikl na samé severní hranici Českého království a od počátku byl spjat nejen s Čechami, ale i s prostředím pozdější Horní Lužice. Tomu odpovídala i pozemková držba marienthalských jeptišek, která se rozkládala po obou stranách hranice, a to jak v českém Žitavsku, kam klášter územně přináležel, tak také v sousedním Zhořelecku. V 15. století, v době husitských válek, kdy se Žitavsko spojilo s Horní Lužicí a odpadlo od Čech, oddělil se od své původní domoviny také Marienthal. Dnes k České republice nepatří ani klášter, ani žádná z jeho středověkých lokalit, které se většinou nacházejí v Německu, konkrétně v Sasku, a z malé části také na území Polska. Marienthal je dodnes živým klášterem a je pokládán za vůbec nejstarší trvale působící ústav cisterckých jeptišek v Německu.

Druhým z opatství, jež původně vznikla na české půdě, je Žďár, založený v polovině 13. století na Českomoravské vrchovině. K posunutí hranic, které přivtě-

lilo toto opatství k Moravě, došlo až v novověku. Do té doby procházela linie oddělující Čechy od Moravy mezi klášterem a stejnojmenným městečkem, které se dnes nazývá Žďár nad Sázavou. Dějinami opatství se zabývala řada moravských historiků a díky tomu je minulost žďárského ústavu relativně dobře popsána. Méně pozornosti však bylo dosud věnováno českým souvislostem kláštera. Proto se v předkládaném textu zaměřuji vedle obecných pasáží zejména na pozemkovou držbu a na hospodářské aktivity žďárských cisterciáků na českém území. Moravské statky a vazby kláštera na moravské instituce ponechávám stranou.

Medailony věnované zahraničním klášterům Valdsasy, Altzelle, Grünhain a Zwettl jsou méně obsažné než úvodní dvě kapitoly. Nezabývají se vlastními dějinami těchto opatství, ale svou pozornost zaměřují na pozemkovou držbu zmíněných ústavů v Čechách a na jejich kontakty s českým prostředím.

Obě monograficky pojaté části knihy spojuje kapitola *Působení zahraničních cisterckých klášterů na území Českého království a vztahy českých opatství k řádovým domům v okolních zemích*, která se vyrovnává s vazbami českých opatství s jejich mateřskými domy i s jinými řádovými ústavu ve střední Evropě, se vztahy českých panovníků k cisterckým klášterům, jež ležely mimo území Čech, a konečně sleduje i úlohu cisterckých opatství jako nekropolí a míst memorií vznešených rodů. Právě tato část předkládané knihy byla pro druhé vydání značně přepracována a rozšířena.

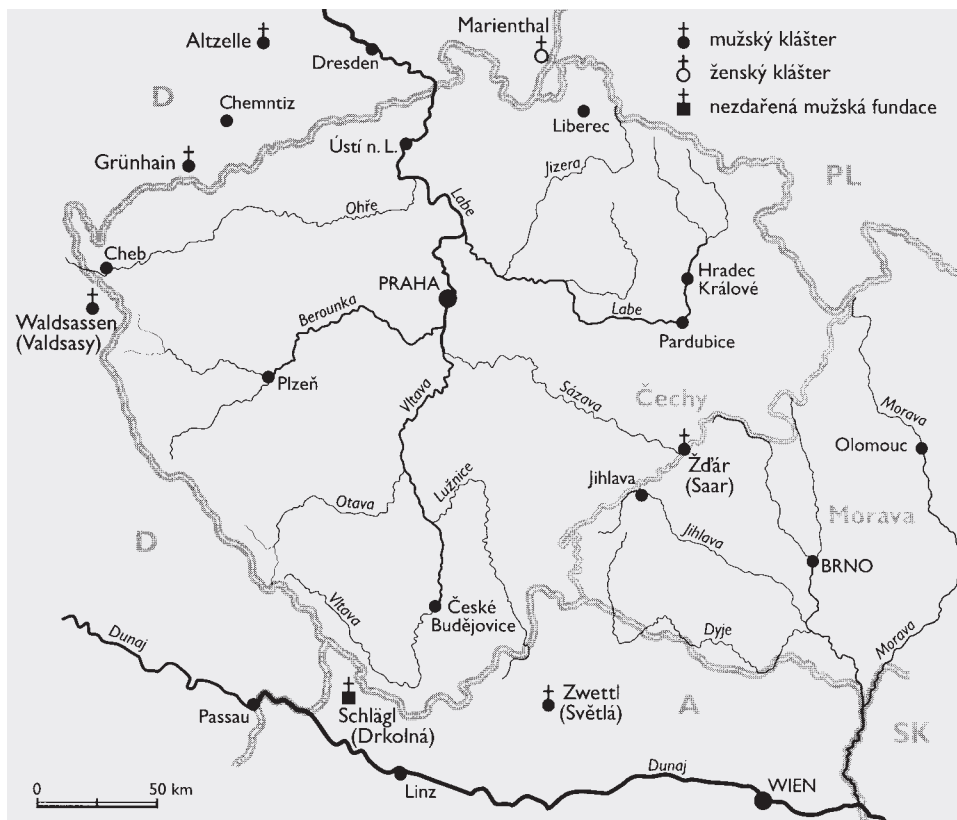
Je mou milou povinností poděkovat všem, kdo mi s prací na této knize pomáhali. Na prvním místě bych chtěla zmínit ty, kteří mi poskytli odborné rady k jednotlivým kapitolám. Jmenovitě chci vyjádřit svůj dík Janu Zdichyncovi za četné konzultace týkající se kláštera Marienthal. Obdobně jsem zavázána sestře Almě Posseltové, archivářce z Marienthalu, za informace týkající se tamního archivu a klášterní knihovny. Můj dík jí patří také za poskytnutý ilustrační materiál. Poděkovat bych též chtěla Ivu Hlobilovi, který mi pomohl v otázkách uměleckých pokladů uložených v Marienthalu. Stejně tak jsem zavázána i Miroslavu Kovářovi za rady ohledně stavebního vývoje klášterů Marienthal a Žďár. Vděčna zůstávám i Daniele Brokešové za odborné konzultace ohledně archiválií uložených v Oblastním archivu v Litoměřicích.

Děkuji též oběma milým lektorům Petru Čornejovi a Blance Zilynské za upřesnění textu a za inspirativní připomínky, kterých jsem ráda využila. Zapomenout nemohu ani na Dušana Foltýna, jenž mi pomohl zejména s přípravou obrazového doprovodu knihy. Speciální poděkování pak patří mému manželovi, který byl mým prvním čtenářem a kritikem.

V Praze 11. července 2017

Kateřina Charvátová

Cistercké kláštery na hranici a za hranicemi Čech

Marienthal

Klášter cisterciáček Marienthal lze právem označit jako klášter na hranici, a to jak z pohledu současného, kdy se nachází na dotyku tří států – Německa, Polska a České republiky, tak i středověkého, neboť tehdy se v jeho blízkosti stýkala území Budyšínska, Zhořelecka (později Horní Lužice), Čech a Slezska. Právě poloha v exponovaném prostoru, kde se střetávaly zájmy několika zemí, vedla k tomu, že okolí Marienthalu změnilo od raného středověku několikrát svou – řečeno moderními slovy – státní příslušnost.

V době svého vzniku, ve 30. letech 13. století, se Marienthal nacházel na tehdejší nejsevernější výspě Českého království, v tzv. Záhvozdu. Záhvozď splýnul ve 13. století se Žitavskem a spolu s ním se pak v 15. století oddělil od Čech a stal se součástí Horní Lužice. Ta tehdy patřila do českého soustátí, a to jako jedna z tzv. vedlejších zemí Koruny české. Ve spojení s Českým královstvím zůstala Horní Lužice až do třicetileté války. Roku 1635 ji však Habsburkové (spolu s Dolní Lužicí) odstoupili saskému kurfiřtu Janu Jiřímu jako kompenzaci za válečné výdaje. Východní část Horní Lužice – a spolu s ní i některé marienthalské vesnice – opět změnila státní příslušnost roku 1817, kdy se podle usnesení vídeňského kongresu dostala Prusku. Horní Lužici znovu sjednotil vznik Německa v roce 1870. Tehdy se také celá marienthalská držba opět ocitla v jednom státě. Ne však natrvalo. Poslední změnu přinesl vývoj po druhé světové válce, kdy byly vytvořeny hranice na Odře a Nise, jež znovu rozdělily někdejší klášterství, přičemž většina z bývalého klášterního panství zůstala na území Německa, menší díl byl přiznán Polsku.¹

---

¹ K. Blaschke, *Bewahrte Einheit. Die Oberlausitz in den 130 Jahren erzwungener Teilung 1815–1945*, in: *Sammeln – Erforschen – Bewahren. Zur Geschichte und Kultur der Oberlausitz. Ernst-Heinz Lempert zum 75. Geburtstag*, red. M. Schmidt, Hoyerswerda-Görlitz 1999, 264–292, s. 273 sq.; J. Zdichynec, „*Ex malis moribus meliores*

Podíváme-li se na administrativní příslušnost Marienthalu dnes, uvidíme, že klášter sám se nachází na území Německa, z hlediska zemského v Sasku, v rámci Saska pak v Landkreis Löbau-Zittau. Od polské hranice dělí Marienthal, ležící na řece Nise, jen několik desítek metrů, od České republiky vzdušnou čarou několik kilometrů. Většina bývalých klášterních statků v současné době leží na území Saska, pouze část na pravobřeží Nisy patří k Polsku. V České republice se dnes žádná část středověké držby marienthalských jep-tišek nenachází.

Marienthal založila ve 30. letech 13. století královna Kunhuta, manželka Václava I. Klášter získal pojmenování *Vallis Sanctae Mariae*, které bylo v cisterckém prostředí mimořádně oblíbené, a to jak u ženské, tak i u mužské větve řádu. Jen v českých zemích existovaly tři ženské cistercké ústavy s tímto názvem – klášter v moravských Oslavanech, založený roku 1225, fundace královny Kunhuty, o které je řeč, a do třetice šlechtický ústav ve východních Čechách, ve vsi Pohled. Zatímco pro pohledský klášter se v novověku vžil název *Frauenthal*, ústav v Žitavsku začal být asi od 15. století označován jako *Marienthal* (dnes *St. Marienthal*). Ve středověku se však nazýval jinak. Vedle oficiálního pojmenování *Vallis S. Mariae* se používaly ještě názvy *Seifersdorf* či *Vallis S. Marie prope Sifrisdorf* podle nejstaršího klášterního majetku a *Vallis S. Marie iuxta Ostrozen* podle významného městečka Ostritz (Ostrožno) ležícího nedaleko kláštera.² České středověké označení kláštera neexistovalo. V moderní české literatuře se někdy používá název Údolí Mariino nebo srbské pojmenování *Marijin Dol*, většina badatelů však volí německou podobu Marienthal. Také já jsem se rozhodla pro jméno *Marienthal*, abych klášter při severní hranici Čech odlišila od ostatních domů cisterciaček nesoucích jméno *Vallis S. Mariae*.

Místo, kde klášter leží, jak již řečeno, patřilo ve 12. a na počátku 13. století k oblasti nazývané Záhvozď, jež se nacházela mezi Čechami a srbským Milčanskem. Záhvozď, doložený jako samostatná provincie či země (terra) v období 1144–1241, byl zvláštním územím, zprvu v rámci míšeňské marky, později zřejmě českého státu. K Čechám samým však Záhvozď zpočátku nepatřil. Když roku 1158 získal Milčansko (oblast budoucího Budyšínska a Zhořelecka) král Vladislav I., držel spolu s ním patrně též Záhvozď, všechny tyto državy si však zachovávaly charakter říšského léna. Nejpozději ve 20. letech 13. století ovšem přešla část území Záhvozdu až po Ostritz, v jehož blízkosti později vznikl Marienthal, do rukou Přemysla Otakara I. V té době již český král držel také Žitavsko, nacházející se na sever od Záhvozdu. Česká část Záhvozdu se záhy

leges natas esse“, *krize kláštera Marienthal v dobách konfesijního štěpení*, in: Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawniej Rzeczypospolitej i Europy środkowej, ed. A. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek, Poznań 2004, s. 976.

² Např. *Statuta II*, 1237, č. 60, s. 180; *CDB V/1*, č. 148, s. 237 (1258), *CDB V/1*, č. 314, s. 469 (1262).

přičlenila k Žitavsku a obě oblasti splynuly s Čechami, vytvořivše jejich novou severní hranici.³

Součástí Čech zůstala tato oblast po většinu středověku. K rozvolnění vztahů mezi ní a Prahou začalo docházet od 14. století, kdy se politické a hospodářské zájmy Žitavska stále více orientovaly na Budyšínsko a Zhořelecko. Nejdříve se zmíněný trend projevil spojením pěti významných lužických měst (Budyšín, Zhořelec, Lauban, Löbau a Kamence) a tehdy ještě české Žitavy do svazku Šestiměstí, který ekonomicky ovládl daný prostor (1346). K definitivnímu oddělení Žitavska od Čech došlo pak v důsledku propuknutí husitské revoluce, kdy se Žitava pevněji přimkla ke svému severnímu sousedovi.⁴ Vzhledem k tomu, že se české straně nepodařilo ani po skončení husitských válek stav změnit, zůstala Žitava součástí tohoto politického celku, pro který se od 16. století vžil označení Horní Lužice.

Ještě několik slov k historii pojmu Horní Lužice. V období 13. a 14. století neexistoval pro území severně od Žitavska jednotný název, ale užívala se pro ně různá označení. V první polovině 13. století nejčastěji Budyšínsko, po roce 1253, kdy se část země dostala jako věno české princezny Boženy, dcery krále Václava I., braniborskému rodu Askánců,⁵ byly rozlišovány dvě části – Budyšínsko a Zhořelecko. V roce 1319, po vymření Askánců, získal Jan Lucemburský Budyšínsko zpět; v té době se tato část země začala označovat jako budyšínská marka a Jan Lucemburský přijal titul markrabě budyšínský. Zhořelecko tehdy ještě součástí marky nebylo, postupně však jako jedna marka spolu s Budyšínskem začalo být vnímáno. Po roce 1346, kdy vznikl již zmiňovaný městský svaz, se rychle pro celou oblast vžil pojem Země šesti měst neboli zkráceně Šestiměstí (Sechsstädteland, Terra hexapolitana, Hexapolis). Od 15. věku se termín Lužice, užívaný dříve výhradně pro oblast Dolní Lužice, postupně začal vzta-

³ V literatuře se vedle pojmu Záhvozď, odvozeného od originálního pojmenování *Sagost, Žagost* (např. *CDB II*, č. 311, s. 309; *CDB IV*, č. 4, s. 60), používá někdy též označení Záhvozďi. K politickému vývoji Záhvozdu ve 12. a první polovině 13. století přehledně V. Belling, *Vývoj a postavení tzv. provincie Záhvozď*, *Mediaevalia historica Bohemica* 9, 2003, s. 7–26; a též J. Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměny státu a společnosti*, Praha 2002, s. 192–193.

⁴ Vymezení Žitavska a jeho středověký vývoj ve vztahu k českým zemím podávají O. Bauer, *Žitava v českých dějinách*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, ed. A. Frinta – H. Rokyta, Praha 1947, s. 7–53; Z. Boháč, *České země a Lužice*, Tišnov 1993. Z hornolužického pohledu došlo k definitivnímu oddělení Žitavska od Čech již roku 1420, tehdejší Češi na tento problém hleděli poněkud jinak. Tato různá optika se odráží i v pracích moderních historiků. Srv. L. Bobková, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993, zejména s. 29–33 a 104–109; též, *Budyšínsko a Zhořelecko, součást České koruny v letech 1319–1396*, *Mediaevalia historica Bohemica* 5, 1998, s. 67–90; též, *Poměr korunních zemí k Českému království, ve světle ustanovení Karla IV.*, *Právněhistorické studie* 34, 1997, s. 21; J. Bahlcke, *Horní Lužice. Historický prostor, zemské cítění a dějepisectví*, *Časopis Matice moravské* 124, 2005, s. 464–465. K dějinám Horní Lužice přehledně L. Bobková – L. Březina – J. Zdichynec, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008.

⁵ Zástava byla předána Askáncům až po smrti krále Václava I., ačkoliv ke sňatku Boženy s braniborským markrabím Otou III. došlo již o desetiletí dříve (J. Žemlička, *Počátky Čech královských*, s. 193; též, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 94).

[1] Celkový pohled na klášter Marienthal. Barokní architektura dnes nepřipomíná jeho středověký původ.

hovat i na Šestiměstí. Pro odlišení obou částí získala Země šesti měst přídomek Lužice Horní, zatímco původní Lužice začala být zvána Lužicí Dolní. Jak již bylo řečeno, ve větší míře se tyto pojmy prosadily až během 16. století.⁶

Vzhledem k nejednotnému středověkému pojmenování pro tuto oblast užívám na některých místech knihy označení Horní Lužice, i když jsem si vědoma toho, že ve 13. a 14. století ještě Horní Lužice neexistovala. Číním tak z ryze praktických důvodů ve snaze usnadnit čtenáři orientaci v textu. Označení Horní Lužice či adjektivum hornolužický používám jako pojem zeměpisný, s odkazem na budoucí rozsah Horní Lužice, nikoli jako termín historický.

MARIENTHAL V PRAMENECH A LITERATUŘE

Klášter cisterciáček v Marienthalu, jako jediný z českých cisterckých klášterů, existuje nepřetržitě od svého založení až po dnešní dobu. Před druhou světovou válkou patřily marienthalské středověké písemnosti v rámci českých klášte-

⁶ K vývoji názvu Horní Lužice J. Bahlcke, *Horní Lužice. Historický prostor, zemské cítění a dějepiscetví*, s. 464–465.

rů k nejlépe zachovaným souborům, stejně tak představovaly jeden z nejbohatších církevních archivů Horní Lužice. Z hlediska řádových dějin byly největším souborem listin vztahujících se ke středověké existenci ženské větve v Čechách. Ve srovnání s relativně bohatým archivem pohledského kláštera zahrnovala marienthalská sbírka písemností ještě asi o třetinu více dokumentů.

Z dějin marienthalského archivu víme jen málo. Totální vypálení kláštera v roce 1427 přestál buď v mateřském domě Altzelle, kde byly také např. uloženy písemnosti severočeského mužského opatství v Oseku, nebo ve Zhořelci, kde jeptišky samy během husitských válek a po nich přebývaly. Druhá verze se zdá být pravděpodobnější, neboť víme, že archiv, či alespoň některé jeho části, byly ve Zhořelci v letech 1437–1454.⁷ Existuje však také možnost, že se písemnosti dostaly do Zhořelce až po roce 1427. Jaké ztráty pro archiv znamenaly husitské války, nejsme schopni říci, stejně jako netušíme, do jaké míry jej postihly požáry Marienthalu v letech 1515, 1542 a 1683.⁸

Do 20. století se dochoval soubor listin, který obsahoval 116 dokumentů z doby do roku 1500, z nichž 69 vzniklo před rokem 1400.⁹ Největší ztrátu archiv paradoxně utrpěl až ve 40. a 50. letech minulého století. Ve snaze ochránit své cenné dokumenty před příchodem fronty zakopaly jeptišky na konci druhé světové války listiny pod podlahou ambitu. Dokumenty přitom naskládaly do truhlice a proložily buničinou. Archiválie zůstaly pod zemí zhruba deset let. Když byla truhla v 50. letech 20. století vyjmuta, naskytl se cisterciáčkám šokující pohled. Místo listin spatřily jen množství shnilého a zetlelého neidentifikovatelného pergamenu. Tuto zkázu způsobila buničina, která ve vlhkém prostředí pergamen rozložila. Ze 183 dokumentů z let 1234–1896, které byly zakopány, jich nenávratně zaniklo 146. Zbýlých 37 se podařilo zčásti rekonstruovat, přičemž se textové škody pohybují v rozmezí 5–85 %. Ze středověkých listin (do roku 1500) jich ze 116 zaniklo 89 a 26 se podařilo dílčím způsobem restaurovat. Z celého souboru mapujícího vývoj kláštera ve 13. a 14. století se dochovala jen jediná neporušená listina (jde o dokument krále Václava I. z roku 1242), která byla při ukrývání archivu nedopatřením přehlédnuta. Marienthalský archiv tak utrpěl nevyčíslitelné škody. Na rozdíl od pergamenů, jež podlely zkáze, pečetě, které na nich byly, se dochovaly v úplnosti a mohou dál sloužit vědeckému výzkumu.¹⁰

⁷ Uložení listin ve Zhořelci dokládají vidimace tří nejvýznamnějších privilegií, které si jeptišky daly vystavit od zhořelecké městské rady. Blíže k tomu J. Zdichynec, *Klášter Marienthal v Horní Lužici*, nepublikovaná diplomová práce, Filozofická fakulta UK, Praha 2002, s. 11–12.

⁸ J. Zdichynec, *Marienthal v českém žitavsku od založení do husitských válek*, in: *Gotické umění v Čechách a jeho historické souvislosti I*, Ústí nad Labem 2002, s. 110–111.

⁹ Na počátku 20. století bylo v marienthalském archivu uloženo celkem 90 originálů a opisů listin z doby před zničením kláštera v roce 1427.

¹⁰ Ke zničení klášterních listin po roce 1945: M. Kobuch, *Dochování listin kláštera marienthalského (Se zvláštním zřetelem na český diplomatický materiál)*, Československý časopis historický 12, 1964, s. 718–725. Restauraci zničeného archivního fondu provedla Zentralstelle für Archivalienrestaurierung v Drážďanech.

Za štěstí v neštěstí lze pokládat skutečnost, že marienthalský archiv byl před svým zničením alespoň částečně zdokumentován a publikován. Za nejspolehlivější zpracování se pokládá soupis Richarda Doehlera z počátku 20. století.¹¹ Na rozdíl od svých předchůdců, kteří se dějinami kláštera zabývali v 19. století, Doehler získal přístup do klauzury a dostal k dispozici veškeré dokumenty. Poprvé tak měl příležitost poznat celý soubor pramenů a mohl pracovat s originály. Starší vydání marienthalských pramenů vycházela totiž pouze z opisů, zejména z kopiářové knihy kláštera, o níž se soudí, že nebyla příliš spolehlivá. Kvality zmíněného kopiáře nelze již dnes ověřit, neboť kniha se v 19. století ztratila.¹²

Richard Doehler publikoval z marienthalského archivu registry listin a počítal s tím, že v budoucnu připraví jejich úplnou edici. To se však nestalo. Před zničením archivu na konci války se dočkala publikace „in extenso“ jen část dokumentů. Ze 116 listin z doby před rokem 1500 pouze čtyřicet osm. Nejlépe byly zpřístupněny starší materiály, mnohem méně písemnosti novější. Z listin, jež vznikly před rokem 1300, mají edici celého textu všechny, z dokumentů 14. století polovina, z písemností 15. století však pouze čtyři ze čtyřiceti sedmi dokumentů. V ostatních případech jsou badatelé odkázáni na Doehlerovy registry.¹³

Marienthalské listiny, pokud byly vydány „in extenso“, jsou rozptýleny v různých sbírkách. Nejvíce jich lze najít v prvním dílu hornolužické sbírky *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris*, který pokrývá období do roku 1467.¹⁴ Nejstarší marienthalské listiny z let 1234–1262 byly v moderní době publikovány také v českém diplomatáři *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, díly III–V.¹⁵ Registry marienthalských dokumentů lze najít nejlépe u Doehlera, dále v ediční řadě *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae* II–VII a v žitavském listináři publikovaném Joachimem Prochnem.¹⁶ Ztracený kopiář, o němž již byla řeč, představuje patrně jedinou z úředních knih kláštera, která přežila do novověku. Ostatní úřední knihy, jež jistě ve středověku existovaly, neboť cistercký řád jejich vedení požadoval, zanikly patrně dříve, než mohly být historiky zaregistrovány.

¹¹ *Diplomatarium Vallis S. Mariae monasterii sanctimonialium ord. cist.*, ed. R. Doehler, in: Neues Lausitzisches Magazin 78, 1902, s. 1–138 (dále citováno jako *Diplomatarium*).

¹² Část středověkého materiálu publikována in: *Codex diplomaticus Lusatiae superioris I*, ed. R. Jeht – G. Köhler, Görlitz 1856 (dále *CDLS I*). Ke klášternímu kopiáři J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 108–110. Zde uvedeny též všechny starší edice pramenů i literatura, jež se k těmto edičním podnikům vztahuje.

¹³ M. Kobuch, *Dochování listin kláštera marientálského*, s. 719–721.

¹⁴ *CDLS I; CDB III–V*.

¹⁵ Zmínky o některých z nich lze najít ve studiích J. Šebánek – S. Dušková, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy Československé akademie věd 71, 1961, sešit 4, Praha 1961; též, *Listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy ČSAV 10, Praha 1963.

¹⁶ *RBM II–IV; Žittauer Urkundenbuch*, ed. J. Prochno, 1234–1437, Görlitz 1938.

Z období předhusitské existence kláštera (1234–1426) existovalo do doby před zkázou archivu devadesát listin, převážně originálů. Tento soubor tvořily písemnosti vydané papeži, českými panovníky a dalšími světskými i církevními hodnostáři včetně marienthalských abatyší. Listiny byly psány až do roku 1353 výhradně latinsky, od 50. let 14. století se vedle latiny začala uplatňovat také němčina, která se od roku 1362 stala jediným užívaným jazykem. Česky psaný dokument nenajdeme v tomto souboru ani jeden.¹⁷

Marienthalské listiny vypovídají, podobně jako prameny dalších klášterů, především o vývoji klášterního velkostatku; o obvěnění ústavu a o dalším rozvoji jeho pozemkového majetku. Druhou výraznou skupinu dokumentů představují privilegia, především listiny papežské a panovnické, jež umožňují sledovat vývoj právního postavení opatství i jeho dominia od vzniku kláštera po husitské války.

Pramen vyprávěcí povahy není ze středověkého období v souvislosti s Marienthalem znám a snad ani neexistoval. Klášterní archiv obsahuje jako nejstarší dílo kronikářského charakteru spis *Liber memorabilium*, který vznikl na konci 17. století. Autor – marienthalský probošt – čerpal své znalosti o době předhusitské z klášterního archivu, přičemž nejspíš využíval také některé dnes již ztracené prameny. Dále patrně pracoval též se seznamy abatyší a pravděpodobně i s jakýmsi staršími zápisky, jež zřejmě klášter vlastnil.¹⁸ Dílo však není pro vylíčení středověkých událostí příliš spolehlivé a lze je využívat jen s velkou opatrností.¹⁹

Složitý státoprávní vývoj Žitavska, které se v průběhu vrcholného středověku oddělilo od Čech a splynulo s Horní Lužicí, vedl k tomu, že středověký Marienthal je dlouhodobě vnímán současně jako instituce německá, lužická a ve svém raném období i česká. Díky tomu se klášterem zabývají jak historici němečtí, tak i čeští. O dějiny Marienthalu tradičně projevovali největší zájem badatelé hornolužičtí, kteří se již od 18. století věnovali klášternímu archivu a zasloužili se také o dosud nejúplnější zpracování klášterních dějin. Jediné souhrnné pojednání o Marienthalu *Urkundliche Geschichte von St. Marienthal* pochází z pera Josefa Bernharda Schönfeldera a podává dějiny kláštera od jeho založení do počátku 19. století, tj. do doby, kdy spis vznikl a byl publikován.²⁰

¹⁷ *Diplomatarium*. Přehled listin bohemikální provenience od vzniku kláštera do počátku 17. století přináší J. Zdichynec, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, in: Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, ed. L. Bobková, Praha 2003, s. 209–213.

¹⁸ *Liber scriptus memorabilium monasterii vallis S. Mariae, quae contigerunt ab anno 1683, haec pro aliqua directione successoribus*, dnes uložen v klášterním archivu v Marienthalu.

¹⁹ Blíže k tomu J. Zdichynec, *Narativní prameny vybraných klášterů cisterciáček v českých zemích*, *Folia historica Bohemica* 29, 2014, s. 355–356.

²⁰ J. B. Schönfelder, *Urkundliche Geschichte von ... St. Marienthal*, Zittau 1834.

Mladší německé práce bádání o dějinách kláštera o mnoho neposunuly.²¹ Nejnověji lze ocenit sborník věnovaný marienthalskému žaltáři ze 13. století. Kniha tak poprvé představila alespoň část ze středověkých rukopisů, jež se nacházejí v klášterní knihovně.²²

Ze starší české literatury jsou marienthalské dějiny alespoň rámcově zachyceny u Václava Novotného, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, či z literatury po druhé světové válce u Jana Kapistrána Vyskočila, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*.²³ V posledních letech se dějinami Marienthalu soustavně zabývá Jan Zdichynec, který klášteru věnoval řadu studií.²⁴

ZALOŽENÍ KLÁŠTERA

Marienthal vznikl ve 30. letech 13. století, v době mimořádné zakladatelské činnosti na pražském královském dvoře. Je pozoruhodné, že veškerá tato aktivita byla dílem žen; tři představitelky královského rodu – královna vdova Konstancie Uherská, stávající královna Kunhuta Štaufská a sestra vládnoucího krále Václava I. Anežka – usilovaly na počátku 30. let 13. věku o založení kláštera. Zatímco obě královny upřely v tradičním duchu svůj zájem k cisterciáčkám, nejmladší ze zakladatelek, princezna Anežka, zvolila pro svou fundaci nový řád nesený duchem sv. Františka. Byla-li vzorem pro královny Konstancii a Kunhutu vratislavská kněžna Hedvika, zakladatelka kláštera cisterciáček v Třebnici, o jejíž činnosti byly díky častým kontaktům obou dvorů dobře informovány,²⁵

²¹ Srv. např. F. Günther, J. R. Noswitz, *Ein Besuch im Kloster St. Marienthal*, Leipzig 1957; P. Schneider, *Ein Führer durch Kloster St. Marienthal*, Dresden 1982. Základní informace týkající se dějin Marienthalu lze najít u W. Schlesingera, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter II*, in: *Mitteldeutsche Forschungen 27/II*, Das Zeitalter der deutschen Ostsiedlung 1100–1300, Köln – Graz 1962, s. 290–292.

²² *Der St. Marienthal Psalter. Eine Prachthandschrift des 13. Jahrhunderts in Besitz der sächsischen Zisterzienserinnenabtei St. Marienthal, im Auftrag der Zisterzienserinnenabtei Klosterstift St. Marienthal*, ed. H. Zeletzki – H. Engelhart – G. Kornrumpf, Regensburg 2006.

²³ V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, České dějiny I/3, s. 915–916; J. K. Vyskočil, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, ed. A. Frinta – H. Rokyta, Praha 1947, s. 58–88. K odrazu Marienthalu v historiografii podrobně J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 107–145.

²⁴ J. Zdichynec, *Klášter Marienthal v Horní Lužici*; též, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*; též, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 107–145; též, „*Ex malis moribus meliores leges natus esse*“, *krize kláštera Marienthal v dobách konfesijního štěpení*, s. 976–1014; též, „*Ex fastigio dignitatis assumpte et regie nostre maiestatis*“. *Panovnická moc a cisterciácké kláštery v Horní a Dolní Lužici ve 13.–15. století*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. F. Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, ed. L. Bobková – M. Holá, Praha – Litomyšl 2005, s. 205–218.

²⁵ Hedvika (1174–1243) pocházela z bavorského hraběcího rodu Andechs-Meran. V mládí se provdala do Slezska za vratislavského vévodu Jindřicha I. Bradatého. V roce 1202 založila jeden z nejstarších klášterů cisterciáček ve střední Evropě v Třebnici nedaleko Vratislavi. Již za svého života byla ctěna pro ctnostný život a péči o potřebné. Za svatou byla prohlášena dvacet čtyři let po své smrti, v roce 1267. S pražským dvorem měla mnoho kontaktů díky sňatku svého syna Jindřicha II. s českou princeznou Annou, dcerou Přemysla

inspirovala se Anežka následnicemi sv. Františka sv. Klárou²⁶ a svou sestřenicí, durynskou lantkraběnkou Alžbětou.²⁷ Hovoříme-li o přemyslovských či s přemyslovským královským dvorem spojených zakladatelských aktivitách, neměli bychom vynechat ani lokaci Přemyslovny Ludmily, dcery knížete Bedřicha a vdovy po Ludvíkovi I. Bavorském, která právě tehdy uvedla v život ústav cisterciacek Seligenthal nedaleko svého sídelního města Landshutu.²⁸

Uvedené čtyři ústavy vznikly téměř ve stejnou dobu – během první poloviny 30. let 13. století. Tak bohatá zakladatelská aktivita v přemyslovském rodě, navíc věnovaná ženským klášterům,²⁹ byla zcela výjimečná a souvisela se zjitřenou zbožností, jež se dotkla ve 13. století aristokratických vrstev tehdejší společnosti. Pozoruhodný byl i zájem o cisterciacky, jimž připadly tři ze čtyř uvedených fundací. V souvislosti s volbou cisterckého řádu se obvykle uvažuje o vlivu olomouckého biskupa Roberta, původně cisterciáka z českého Pomuku, který stál blízko královské rodině a mohl obě královny stejně jako Přemyslovnu Ludmilu svým zájmem o *Ordo cisterciensis* inspirovat.³⁰

Otakara I. a královny Konstancie. Ke sv. Hedvice srv. J. Gottschalk, *St. Hedwig von Schlesien*, Köln – Graz 1964; B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975; A. Kielbasa, *Żywiołki Św. Jadwigi z cystersami – starania o fundację Trzbenicką*, in: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawniej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*, ed. A. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek, Poznań 2004, s. 275–287.

²⁶ Klára z Assisi (1222–1253), následovnice sv. Františka a zakladatelka ženské linie minoritského hnutí, budoucích klarisek. Byla v písemném kontaktu s Anežkou Přemyslovnou. Edice dopisů sv. Kláry Anežce s českým překladem: *Spisy sv. Františka a sv. Kláry*, Františkánské prameny I., ed. B. J. Štivar, překlad M. Koronthályová a J. Štivar, Praha 2001, s. 165–181.

²⁷ Alžběta Durynská (1207–1231), uherského původu z arpádovské královské rodiny, byla provdána za durynského lantkraběte Ludvíka IV. Jako mladá vdova se začala angažovat ve prospěch chudých a nemocných. Zřekla se svého postavení, svůj majetek dílem rozdala, dílem využila na stavbu špitálu v Marburku, kde pečovala o nemocné. Zemřela v pouhých 24 letech vyčerpáním. Její mimořádná zbožnost budila pozornost již za jejího života i v následující době, neboť se stala inspirací pro další ženy z vysokých kruhů, které po jejím vzoru začaly zakládat různé církevní a charitativní ústavy. Žádná z nich však nedospěla v sebeobětování tak daleko jako Alžběta Durynská. Alžběta došla záhy po své smrti uznání církevních kruhů, když byla o pouhé čtyři roky později prohlášena za svatou. K Alžbětě Durynské je k dispozici velké množství literatury – námatkou *Elisabeth von Thüringen*, ed. W. Nigg, Düsseldorf 1963; W. Warsitzka, *Elisabeth: Königstochter, Landgräfin und Heilige*, Jena 2007; D. Wagner, *Heilige Elisabeth von Thüringen – theologische Spurensuche*, Frankfurt am Main 2008.

²⁸ Ludmila byla dcerou knížete Bedřicha, staršího bratra Přemysla Otakara I., a ve svém druhém manželství choť vévody Ludvíka I. Bavorského. Po jeho smrti založila v roce 1232 klášter cisterciacek Seligenthal u vévodského sídelního města Landshutu (P. Pfister, *Die Altbayerischen Zisterziensergründungen des 12. und 13. Jhs und ihre Beziehungen zum Haus Wittelsbach*, in: *In Tal und Einsamkeit*, ed. K. Wollenberg, Fürstfeldbruck 1990, s. 36).

²⁹ K Přemyslovnám-zakladatelkám a k souvislostem jejich aktivit s dobovou mentalitou urozených dam M. Špůrová, *Středoevropské zbožné ženy z panovnického prostředí ve 13. století a jejich vztahy k rodovým fundacím*, in: *Od knížat ke králům*, ed. E. Doležalová – R. Šimůnek – D. Dvořáčková – A. Pořízek, Praha 2007, s. 230–236.

³⁰ Nejnověji tak soudí J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 133. K biskupu Robertovi a jeho významu souhrnně V. Hlinka, *Olomoucký biskup Robert*, in: *Cisterciáci na Moravě, Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu*, ed. M. Pojsl, Olomouc 2006, s. 79–92; A. Pumprová, *Úvodní studie*, in: *Robert Olomoucký, Výklad Písňe písni*, ed. A. Pumprová, Brno 2010, s. IX–XVI.

Místo pro svůj klášter vybrala královna Kunhuta, jistě po poradě s králem, v Žitavsku, nedaleko městečka (oppidum) Ostritz (Ostrožno). Zvolená poloha se nacházela v lesnatém údolí Nisy poblíž obchodní cesty spojující Čechy se Zhořeleckem.³¹ Nový klášter vznikl při severní hranici Českého království, z hlediska církevní správy však patřil k území míšeňské diecéze, ke které náleželo sousední Budyšínsko a celá oblast budoucí Horní i Dolní Lužice.³²

Klášter byl založen na bývalém donínském majetku jménem Seifersdorf a také větší část jižní enklávy marienthalských statků se konstituovala na původně donínském zboží. Podle klášterní tradice to měl být právě Ota z Donína, kdo inspiroval královnu Kunhutu k fundaci kláštera v okolí Ostrožna, a podle téhož zdroje byl za své zásluhy odměněn tím, že se první marienthalskou abatyší stala jeho dcera Adéla.³³ V nedávné době se k podílu Donínů na fundaci Marienthalu vyslovil Lars-Arne Dannenberg, který se domnívá, že purkrabí z Donína klášter přímo založili, a to jako součást svého panství. Ke spojení Marienthalu s českou královskou rodinou došlo podle autora až poté, kdy zakladatelé panovníka požádali o potvrzení své fundace. Následně roku 1234 rozšířila královna Kunhuta nadání kláštera darem vsi Seifersdorf a v roce 1238 Přemyslovci převzali nad ústavem záštitu. Donínové však i nadále zůstali v roli „malých zakladatelů“.³⁴

Tato hypotéza, opírající se o pozemkovou držbu Donínů v regionu, reflektuje mimo jiné i skutečnost, že Marienthalu chybí písemnosti, jež by počátky ústavu jednoznačně osvětlily. V obecných rysech není vyloučena; „malé zakladatele“, kteří předávají svou fundaci zeměpánům, zná střední Evropa opakovaně. Vzpomeňme např. na založení Henrykówa, kde původní fundátor, vratislavský kanovník Mikuláš, přenechal fundaci svému lennímu pánu – vratislavskému vévodovi,³⁵ nebo na hornoslezský řádový dům Jemielnica, původně šlechtického založení, které nedlouho po jeho vzniku převzali do svých rukou opolští Piastovci.³⁶ Pro obdobný průběh lokace Marienthalu však postrádáme prameny. Proti vyslovené hypotéze navíc mluví skutečnost, že Marienthal byl

³¹ Z. Boháč, *Žisterzienserklöster in der Lausitz und ihre Beziehung zu den böhmischen Ländern*, in: Cisterciáci ve středověkém českém státě, Sborník z kolokvia v Kutné Hoře, Cîteaux 47, 1996, s. 107.

³² Hranice mezi Budyšínskem a českou částí Záhvozdu, o kterou se vedly spory, byla nově definována v roce 1241, listina se však opírá o starší doklady, zejména z roku 1228 (viz inzerovanou listinu in: *CDB IV*, č. 4, s. 59–64). Srv. též J. Žemlička, *Počátky Čech královských*, s. 192. K příslušnosti Marienthalu k míšeňské diecézi viz *CDLS I*, Anhang, č. 47, s. 62–63; nově listina publikována též v listinári kláštera Altzelle – *Urkundenbuch des Žisterzienserklösters Altzella, 1162–1249*, ed. T. Graber, Hannover 2006 (dále *UŽA*), č. 106, s. 156–157.

³³ *Diplomatarium* – poznámka na s. 16. Příslušnost první abatyše kláštera k rodu purkrabích z Donína však není středověkými prameny potvrzena.

³⁴ L. A. Dannenberg, *Das Kloster S. Marienthal und die Burgrafen von Dohna. Überlegungen zur Gründung des Žisterzienserinnenklosters an der Weisse*, Neues Lausitzisches Magazin, Neue Folge 11, 2008, s. 89–104.

³⁵ H. Grüger, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Žisterzienserklösters 1227–1977*, Köln – Wien 1978, s. 7–11.

³⁶ J. Rajman, *Die Gründung der Žisterzienserabtei Himmelwitz auf dem Hintergrund der Siedlungsgeschichte im Raum von Gross Strehlitz und Tost*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 49, 1991, s. 231–255.